

9 Титриметричний аналіз

Титриметрія – це хімічний метод аналізу, який ґрунтується на вимірюванні точного об'єму розчину реактиву з відомою концентрацією, який взаємодіє з аналізованою речовиною. В титриметрії використовують всі типи реакцій. Аналітичним сигналом є об'єм розчину реактиву (титранту) V з відомою концентрацією C : $\text{NaOH} + \text{HCl} \rightarrow \text{NaCl} + \text{H}_2\text{O}$

V, C

У гравіметричному аналізі вимірюють (зважують) масу продукту реакції; концентрація і кількість розчину введеного реактиву-осаджувача має другорядне значення. В титриметричному аналізі вимірюють об'єм розчину реактиву відомої концентрації, який витрачено на взаємодію з розчином визначуваної речовини, і за рівнянням хімічної реакції обчислюють кількість речовини. Основне значення в титриметричному аналізі має приготування робочих розчинів і точне вимірювання їх об'ємів.

Робочий або **титрований розчин (титрант)** – це розчин реактиву точно відомої концентрації. Назва титрований розчин походить від терміну титр; титр є одиницею вимірювання концентрації розчину і означає кількість речовини в грамах, яка міститься в 1 мл розчину.

Титрування – це процес додавання робочого або титрованого розчину до розчину визначуваної речовини. Зазвичай титрування ведуть до досягнення точки еквівалентності.

Точка еквівалентності - це момент титрування, коли кількість моль-еквівалентів додано го титранта ($n(T)$) дорівнює кількості моль-еквівалентів визначуваної речовини ($n(A)$), що міститься в аналізованому об'ємі розчину.

Способи фіксації точки еквівалентності:

1) в хімічних методах візуально за аналітичним ефектом (зміна забарвлення, помутніння розчину);

2) в фізико-хімічних методах за різкою зміною фізичної величини системи, яку вимірюють з використанням приладів (окисно-відновний потенціал системи, рН, оптична густина розчину, електропровідність, тощо).

Переваги титриметричного аналізу в порівнянні з гравіметриєю: експресність, універсальність (використання всіх типів реакцій). До недоліків слід віднести низьку чутливість $10^{-3} - 10^{-1}$ моль/л, у деяких випадках невисоку селективність.

9.1. Вимоги до реакцій в титриметричному аналізі

Не всі реакції можна застосовувати в титриметрії, до них висуваються наступні вимоги:

1. **Реакції повинні проходити стехіометрично**, тобто згідно з рівнянням, це значить, що в реакції

між коефіцієнтами a і b повино зберігатися певне співвідношення, побічні реакції не повині протікати.

2. **Реакції повинні мати достатньо великі константи рівноваги, тобто перебігати майже до кінця** (повнота проходження реакції має складати не менше 99,9% в момент додавання еквівалентної кількості титранта).
3. **Реакції між титрантом і визначуваною речовиною повинні перебігати швидко.**
4. **Титрант повинен реагувати тільки з визначуваною речовиною**, тобто, реакція повинна бути селективною, а краще специфічною.
5. **Повинен існувати спосіб фіксації (визначення) точки еквівалентності.**
6. Розчин аналіту не повинен містити речовин, які б заважали перебігу реакції або фіксації точки еквівалентності.

9.2. Класифікація методів титриметричного аналізу

У гравіметричному аналізі застосовується лише один тип хімічних реакцій – реакції осадження. В титриметричному аналізі ці реакції теж використовуються. Але при титриметричних визначеннях можна застосовувати також реакції окиснення-відновлення, комплексоутворення та кислотно-основні, тобто всі типи реакцій, які відповідають вимогам, наведеним вище.

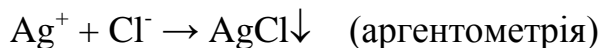
Залежно від типу хімічної реакції, що лежить в основі визначення, існує така класифікація методів титриметричного аналізу:

1. Методи протолітичного (кисотно-основного) титрування – базуються на використанні кислотно-основних реакцій (реакцій нейтралізації):

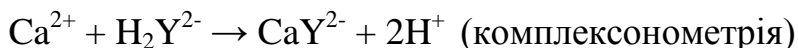

Якщо титрант кислота, то метод називають ацидиметрія, якщо основа – алкаліметрія.

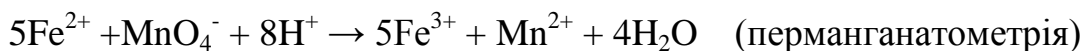
2. Методи осадження – базуються на використанні реакцій утворення малорозчинних сполук:

3. Методи комплексоутворення – базуються на використанні реакцій утворення комплексних сполук:

3. Методи окиснення-відновлення - базуються на використанні окисно-відновних реакцій

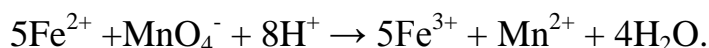
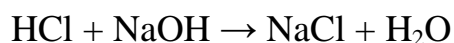
Кожний з цих методів включає ще кілька підрозділів, про які буде сказано далі.

Використання різноманітних типів хімічних реакцій є великою перевагою титриметричного методу аналізу порівняно з гравіметричним методом. Титриметричний аналіз є більш універсальним методом, бо дозволяє аналізувати значно більше коло об'єктів, потребує менше часу для виконання, тобто є практично універсальним. Швидкість і універсальність методів титриметричного аналізу обумовлює їх широке застосування при аналізі різноманітних матеріалів.

9.3. Способи титрування

За способом титрування розрізняють:

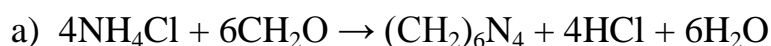
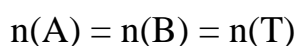
а) **методи прямого титрування** – визначуваний компонент А безпосередньо титрується робочим розчином реагенту Т

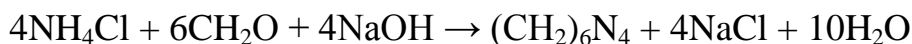
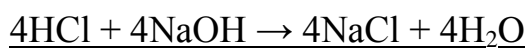

Але існує значна кількість речовин, які не можна визначити прямим титруванням, наприклад, коли відсутня можливість зафіксувати точку еквівалентності (т.е.) з титрантом, або коли реакція перебігає дуже повільно і потребує нагрівання. У таких випадках застосовуються

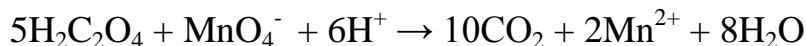
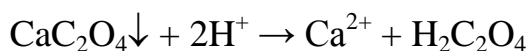
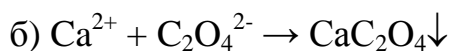
б) **методи непрямого титрування: метод заміщення і метод залишків.**

Принцип **методу заміщення** полягає в тому, що визначувані іони заміщають еквівалентною кількістю інших іонів або елемента, які вже можна визначити прямим титруванням.

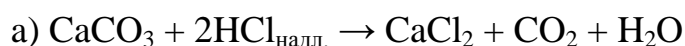
$$n(\text{NH}_4\text{Cl}) = n(\text{NH}_3) = n(\text{HCl}) = n(\text{NaOH}) \Rightarrow n(\text{NH}_4\text{Cl}) = n(\text{NaOH})$$

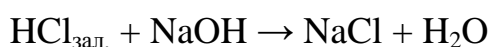
$$n(\text{Ca}^{2+}) = n(\text{CaC}_2\text{O}_4) = n(\text{H}_2\text{C}_2\text{O}_4) = n(\text{KMnO}_4) \Rightarrow n(\text{Ca}^{2+}) = n(\text{KMnO}_4)$$

$$m_{\text{Ca}} = \frac{C(1/5\text{KMnO}_4) \cdot V(\text{KMnO}_4) \cdot M(1/2\text{Ca})}{1000}$$

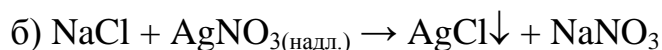
Метод залишків (метод зворотного титрування) полягає в тому, що до розчину досліджуваних іонів додають відміряну кількість титрованого розчину реактиву (титрант-1), взятого в надлишку проти кількості визначуваних іонів, і титрують надлишок реактиву відповідним робочим розчином (титрант-2). Знаючи об'єм і концентрацію введеного розчину реактиву і визначивши його надлишок, який не вступив у реакцію, легко обчислити скільки реактиву витрачено на взаємодію з досліджуваними іонами, а звідси можна знайти і кількість визначуваної речовини. Наприклад, при визначенні CaCO_3 на наважку речовини діють надлишком титрованого розчину соляної кислоти

і цей надлишок відтитрують стандартним розчином лугу. Знаходять кількість соляної кислоти, яка прореагувала з кальцію карбонатом, а звідси обчислюють і вміст CaCO_3 в пробі.

$$n(\text{CaCO}_3) = n(\text{HCl}) - n(\text{NaOH})$$

$$n(\text{NaCl}) = n(\text{AgNO}_3) - n(\text{KSCN})$$

9.4. Об'ємно-аналітичні розрахунки

У попередніх розділах згадувалось про те, що речовини реагують в еквівалентних співвідношеннях. Тому краще користуватися концентраціями розчинів, які подані у нормалях. Але необхідно знати і інші способи подання

концентрацій і навчитись розрахункам, в яких необхідно перейти від одного виразу концентрації до другого.

- 1) **Молярна концентрація** – кількість речовини, що міститься в 1 л розчину

$$C = \frac{V}{V} = \frac{m}{M \cdot V}; \quad [\text{моль/л, М}]$$

- 2) **Нормальна (еквівалентна) концентрація** – кількість моль-еквівалентів речовини, що міститься в 1 л розчину

$$C(1/zA) = \frac{n}{V} = \frac{m}{M(1/zA) \cdot V}; \quad [\text{моль/л, Н}]$$

1/z – фактор еквівалентності; z – число еквівалентів в 1 молекулі речовини.

Еквівалентом називають реальну або умовну частинку молекули, яка еквівалентна (приєднує або відщеплює) одному іону водню в кислотно-основній реакції або одному електрону в реакції окиснення-відновлення.

- 3) **Титр (простий)** – маса речовини, яка міститься в 1 мл розчину

$$T(A) = \frac{m}{V} = \frac{C(A) \cdot M(A)}{1000} = \frac{C(1/zA) \cdot M(1/zA)}{1000}; \quad [\text{г/мл}]$$

- 4) **Складний титр** - маса речовини В, яка взаємодіє з 1 мл розчину речовини А

$$T_{A/B} = \frac{m_B}{V_A} = \frac{C(1/zA) \cdot M(1/zB)}{1000}; \quad [\text{г/мл}]$$

- 5) **Відсоткова концентрація** – маса речовини, яка міститься в 100 г розчину

$$\omega = \frac{m_{\text{речовини}}}{m_{\text{розчину}}} \cdot 100\%$$

Основна розрахункова формула в титриметрії ґрунтується на еквівалентності взаємодії між двома речовинами.

$$V(X) \cdot C\left(\frac{1}{Z_1} X\right) = V(T) \cdot C\left(\frac{1}{Z_2} T\right) \quad (9.1)$$

$C\left(\frac{1}{Z_1} X\right)$ - це кількість моль – еквівалентів в 1 л, або кількість мілімоль –

еквівалентів в 1 мл, тоді $n(X) = V(X) \cdot C\left(\frac{1}{Z_1} X\right)$ - це кількість мілімоль – еквівалентів речовини X в об'ємі V мл.

Формула (9.1), яка свідчить про рівність мілімоль-еквівалентів прореагувавших речовин, є основою для розрахунків в титриметрії.

Таким чином, для визначення концентрації аналізованого розчину використовуємо формулу (9.2):

$$C\left(\frac{1}{Z_1} X\right) = \frac{C\left(\frac{1}{Z_2} T\right) \cdot V(T)}{V(X)} \quad (9.2)$$

Для розрахунку маси аналізованої речовини використовуємо

$$m(X) = \frac{C\left(\frac{1}{Z_1} X\right) \cdot V(X) \cdot M\left(\frac{1}{Z_1} X\right)}{1000} \quad (9.3);$$

$C\left(\frac{1}{Z_1} X\right) V(X)$ – кількість мілімоль-еквівалентів речовини X, за (9.1)

$C\left(\frac{1}{Z_1} X\right) V(X) = C\left(\frac{1}{Z_2} T\right) V(T)$, тому

$$m(X) = \frac{C\left(\frac{1}{Z_2} T\right) \cdot V(T) \cdot M\left(\frac{1}{Z_1} X\right)}{1000}, \text{ де } \frac{C\left(\frac{1}{Z} T\right) \cdot M\left(\frac{1}{Z} X\right)}{1000} = T_{T/X}; \omega(X) = \frac{m(X) \cdot 100\%}{m_{\text{наг}}}, \%$$

Приклад:

Для визначення феруму витрачено V мл розчину калій перманганату з титром по феруму T ($\text{KMnO}_4/\text{Fe}^{2+}$). Знайти масу феруму.

$$m(\text{Fe}) = T (\text{KMnO}_4/\text{Fe}^{2+}) \cdot V(\text{KMnO}_4) = \frac{C\left(\frac{1}{5} \text{KMnO}_4\right) \cdot M(\text{Fe}) \cdot V(\text{KMnO}_4)}{1000}.$$

Для розрахунків при зворотному титруванні використовують формулу:

$$m(X) = \frac{[C\left(\frac{1}{Z_1} T_1\right) \cdot V(T_1) - C\left(\frac{1}{Z_2} T_2\right) \cdot V(T_2)] \cdot M\left(\frac{1}{Z_3} X\right)}{1000},$$

де $C\left(\frac{1}{Z_1} T_1\right) \cdot V(T_1)$ – кількість ммоль-еквівалентів T_1 , додана до аналізованого

розчину, $C\left(\frac{1}{Z_2} T_2\right) \cdot V(T_2)$ – кількість ммоль-еквівалентів T_2 , яка прореагувала з

надлишком T_1 . $C\left(\frac{1}{Z_1} T_1\right) \cdot V(T_1) - C\left(\frac{1}{Z_2} T_2\right) \cdot V(T_2)$ – це кількість ммоль-еквівалентів T_1 ,

яка прореагувала з аналізованою речовиною X.

Таблица 9.1

Величини, що використовуються в кількісному аналізі

Позначення величини	Назва величини	Визначення величини	Розрахункова формула	Одиниці вимірювання
m	маса	-	$m = \nu \cdot M(A)$	г
M(A)	молярна маса	маса 1 моль даної речовини	$M(A) = \frac{m}{\nu}$	г/моль
M(1/z A)	еквівалентна маса	маса 1 моль еквівалентів даної речовини	$M(1/z A) = \frac{M(A)}{z}$	г/моль
z	число еквівалентів	число еквівалентів в одній молекулі речовини	-	-
1/z	фактор еквівалентності	-	-	-
ν	кількість речовини	кількість моль, що міститься в певній масі речовини	$\nu = \frac{m}{M(A)}$	моль
n	кількість еквівалентів	кількість моль еквівалентів, що міститься в певній масі речовини	$n = \frac{m}{M(1/z A)}$	моль
V	об'єм	-	-	дм ³ (л); см ³ (мл)
C(A)	молярна концентрація	кількість речовини, що міститься в 1 л розчину	$C(A) = \frac{\nu}{V} = \frac{m}{M(A) \cdot V}$	моль/дм ³ (моль/л)
C(1/z A)	еквівалентна концентрація	кількість моль-еквівалентів речовини, що міститься в 1 л розчину	$C(1/z A) = \frac{n}{V} = \frac{m}{M(1/z A) \cdot V}$	моль/дм ³ (моль/л)
T _A	титр	маса речовини, яка міститься в 1 мл розчину	$T(A) = \frac{m}{V} = \frac{C(A) \cdot M(A)}{1000}$	г/см ³ (г/мл)
T _{A/B}	складний титр	маса речовини B, яка взаємодіє з 1 мл розчину речовини A	$T_{A/B} = \frac{m_B}{V_A} = \frac{C(1/z A) \cdot M(1/z B)}{1000}$	г/см ³ (г/мл)
ω	відсоткова концентрація (масова доля)	маса речовини, яка міститься в 100 г розчину	$\omega = \frac{m_{\text{речовини}}}{m_{\text{розчину}}} \cdot 100\%$	%

9.5. Способи стандартизації робочих розчинів в титриметрії

Робочі розчини в титриметрії – це розчини з відомою концентрацією. Приготування робочих або титрованих розчинів є однією з найвідповідальніших операцій титриметричного аналізу.

За способом приготування розрізняють розчини **вихідні** і **стандартизовані**.

Вихідні розчини готують з вихідних речовин шляхом зважування потрібної кількості реактиву і розчиненні взятої наважки в певному об'ємі розчинника. Хімічні сполуки, які придатні для приготування титрованих розчинів цим способом, називаються вихідними речовинами або первинними стандартами. Вихідні речовини повинні відповідати певним вимогам:

1. Речовина повинна бути хімічно чистою (домішки < 0,05-0,1 %)
2. Склад вихідної речовини повинен відповідати її хімічній формулі. Ця відповідність може порушуватись внаслідок присутності в препараті різних домішок і забруднень.
3. Речовина повинна бути стійкою при збереженні в твердому стані і розчині.
4. Бажано, щоб вихідні речовини мали велику еквівалентну масу. У цьому випадку доводиться брати досить велику наважку препарату, в наслідок чого зменшується відносна похибка, пов'язана з неточністю зважування.

Порівняно невелика кількість хімічних сполук повністю відповідає усім переліченим вимогам. До них належать, наприклад, такі речовини, як калій біхромат $K_2Cr_2O_7$, калій бромат $KBrO_3$, калій оксалат $K_2C_2O_4$, оксалатна кислота $H_2C_2O_4 \cdot 2H_2O$, натрій карбонат $Na_2CO_3 \cdot 2H_2O$, натрій тетраборат (бура) $Na_2B_4O_7 \cdot 10H_2O$ та інші.

Більшість речовин, які застосовують в титриметричному аналізі не є вихідними речовинами. Тому при приготуванні таких робочих розчинів їх доводиться стандартизувати.

Стандартизовані розчини готують приблизної концентрації, а точну концентрацію встановлюють за вихідними речовинами або іншими стандартизованими розчинами.

Наприклад, розчини кислот стандартизують за бурою або содою, розчини основ – за $H_2C_2O_4 \cdot 2H_2O$.

Готують робочі розчини також за фіксаналами (стандарт-титрами). Фіксанал – ампула, в якій міститься точна кількість речовини (найчастіше 0,1 моль-еквівалента).

Стандартизувати робочі розчини (титранти) можна способом окремих наважок або способом піпетування.

Спосіб окремих наважок. Розраховують наважку стандартної речовини за відповідною формулою. На аналітичних терезах зважують окремі, близькі за величиною, наважки стандартної речовини (на титрування кожної з них повинно витрачатись близько 20 см³ стандартного розчину), розчиняють у зручному для титрування об'ємі води і титрують розчином, який стандартизують. Метод окремих наважок найбільш точний, але потребує більших витрат часу, ніж спосіб піпетування.

Спосіб піпетування. Розраховану наважку стандартної речовини зважують на аналітичних терезах, кількісно переносять в мірну колбу, розчиняють в дистильованій воді і доводять об'єм водою до риски. Аліквотну частину приготованого таким чином розчину піпеткою переносять в конічну колбу і титрують розчином, який стандартизують.

Приклади: є приблизно 0,1 н розчин NaOH. Наважки H₂C₂O₄·2H₂O (розраховані так, щоб на титрування затрачувалось ~20мл) розчиняють в невеликій кількості дистильованої води, додають індикатор і титрують розчином NaOH.

$$T(\text{NaOH}/\text{H}_2\text{C}_2\text{O}_4) = \frac{m(\text{H}_2\text{C}_2\text{O}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O})}{V(\text{NaOH})} = \frac{C(\text{NaOH}) \cdot M(\frac{1}{2}\text{H}_2\text{C}_2\text{O}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O})}{1000};$$

$$C(\text{NaOH}) = \frac{m(\text{H}_2\text{C}_2\text{O}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}) \cdot 1000}{V(\text{NaOH}) \cdot M(\frac{1}{2}\text{H}_2\text{C}_2\text{O}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O})}.$$

Якщо користуються методом піпетування, готують точно 0,1000 н розчин H₂C₂O₄·2H₂O, відбирають V_A і титрують розчином NaOH:

$$V_T \cdot C(\text{NaOH}) = V_A \cdot C(\text{H}_2\text{C}_2\text{O}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}); \quad C(\text{NaOH}) = \frac{V_A \cdot C(\text{H}_2\text{C}_2\text{O}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O})}{V_T}.$$

Спосіб окремих наважок точніше, ніж спосіб пікетування, через відсутність похибки при відборі аліквоти піпеткою.